

CEM KARACA PARÇALARINDA ALMANYA'DA GÖÇMEN İŞÇİ OLGUSU

Meryem NAKİBOĞLU¹

Özet

1950'lerden sonra tüm dünyada Rock'n Roll müzik tarzının etkileri görülür. İlerleyen süreçte Rock'n Roll giderek muhalif bir kimlik kazanır. Bu politik tavır, ırkçılığa ve savaşa karşıdır. Bu süreç, politik hegemonyaya karşı olan muhalif düşüncelerin dile getirildiği bir zaman dilimidir. Cem Karaca, Anadolu pop müziğinin önemli temsilcilerinden biridir. Rock'la müziğe başlayan Karaca 1970'li yılların ikinci yarısında yaptığı çalışmalarda büyük kentlerde yaşanan proleterleşme sürecine ve bu sürece bağlı olarak şekillenen toplumsal sorunlara odaklanır. Bu çalışmalar müzikal olarak Anadolu Pop'u kapsar ve zamanla onu aşarak progressive rock'a yönelir. Karaca, özellikle proletarya kesiminin sesi olur. 1979'da bir turne için gittiği Almanya'da bulunduğu sırada 12 Eylül askeri darbesi olunca, yurda dönemez ve yurttaşlıktan çıkarılır. Almanya'da kaldığı süre içinde Almanca öğrenerek oradaki işçilerin de sesi olur. Bu makalede Karaca'nın 1987'de yurda dönmesine kadar geçen süreçte Almanya'daki kaldığı süre içinde yapmış olduğu Die Kanaken albümünde seçilen parçalarındaki şarkı sözleri araştırma konumuzu oluşturan konular bağlamında söylem analizi yöntemi ile incelenecektir. Elde edilen bulgular bu yönetime göre değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Rock'n Roll, Cem Karaca, Göç, Almanya, Misafir İşçiler.

THE CASE OF MIGRANT WORKERS IN GERMANY IN THE SONGS OF CEM KARACA

Abstract

Rock and roll music genre has had a huge impact all over the world after 1950s and in the following process, it gained a dissenting identity, a political stance against the racism and war. This was the time during which opposing thoughts against political hegemony were spoken out.

Cem Karaca is one of the important representatives of Anatolian pop music. Karaca, who started his career with rock and roll, focused on on the proletarianization process in the big cities the social problems shaped by this process in the works he made in the second half of the 1970s. These works encompassed the Anatolian Pop period and gravitated towards progressive rock over time. Karaca became the voice of the proletariat above all. When he was in Germany for a tour in 1979, he was unable to return home because of The 12 September 1980 Turkish coup d'état, and was expelled from citizenship. During his compulsory stay in Germany, he learned German and became the voice of the workers there. In this article, the lyrics of the

1. Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, mnakiboglu@adu.edu.tr.
ORCID ID: 0000-0002-1892-1620

selected songs of Die Kanaken, which were made during his stay in Germany until his return to Turkey in 1987, will be examined with discourse analysis method in the context of the topics that constitute our research subject. The findings will be evaluated according to this method.

Keywords: Rock'n Roll, Cem Karaca, Migration, Germany, Guest Workers.

Giriş

Müzik, ilk çağlardan beri insanoğlunun duygularını dile getiren en önemli sanat dallarından biri olagelmıştır. İnsanlar sevinçlerini, kederlerini, toplumsal olaylara tepkilerini müzik yoluyla dile getirmiş, getirmeye de devam etmektedir. Zamanla müzik türlere ayrılmıştır. Ayrılan bu türlerden biri de Protest müziktir.

Protest müziğin geçmişi Amerika tarihiyle ilintilendirilebilir. Protest müzik savaşa, ırkçılığa ve kıyımaya karşı olan bir müziktir. Özellikle 20. Yüzyılın başlarında Amerika'da "ötekileştirilen" Afrika kökenli siyahî emekçiler "blues" müzik tarzı ile sorunlarını dile getirirken, Arjantinli emekçiler ise seslerini "tango" ile duyurmuşlardır. Her iki müzik türü de eğlence özelliğinden ziyade işçilerin yaşadıkları sorunları dile getirdikleri bir aracı görevini üstlenmiştir. Kökeni Afrika olan blues, 17. yüzyıldan itibaren Afrika'dan Amerika'ya getirilen siyahî kölelerin tarlalarda çalışırken söyledikleri ezgilerin genel adıdır.

Tango, bir Güney Amerika ülkesi olan Arjantin'de ortaya çıkmış müzik ve dans karışımı bir müzik türüdür. 1800'lü yıllarda Avrupa'da yoksul işçi sınıfına mensup birçok kişi, zengin olma hayali ve umuduyla Fransa, İspanya, İtalya, Macaristan ve Portekiz'den Güney Amerika'ya göç eder. Tıpkı Almanya'ya göç eden göçmen işçilerde olduğu gibi, Avrupa'dan Arjantin'e göçenler ailelerini, eşlerini ve çocuklarını geride bırakarak tek başlarına yabancı topraklara giderler. Yeni bir ülkeye göçen bu insanlar, yabancı oldukları bu koskoca kıtada başta oldukça ciddi ekonomik ve sosyal sıkıntılar yaşarlar. Yaşanılan bu sıkıntılar beraberinde bazı ciddi travmalar ve büyük hayal kırıklıklarını getirir. Bu hayal kırıklığı, geleceğe ait büyük umutlar ve geçmişten getirilen kültürle harmanlanarak zamanla tango müziğini oluşturur.

Asıl konumuzu teşkil eden "rock" müzik tarzı ise, "blues" ve "tango"nun yanında toplumun muhalif kesimlerinin çokça kullandığı ve işçi sınıfının sorunlarının güçlü bir şekilde dile getirildiği bir müzik türü olarak diğer türler arasından sıyrılarak öne çıkmıştır. Ancak rock müziğin rock'n roll adıyla ortaya çıktığı 1950'li yıllarda bu tarz daha çok eğlence odaklı bir müzik yaklaşımı olarak benimsenmiştir. Bu müzik türünün muhalif bir niteliğe evrilmesi için 1960'lı yılların beklenmesi gerektiği görülmüştür (Güler, 2016, s.726-227).

Bu makalede, öncelikle 60'lı yıllarda muhalif bir niteliğe evrilen rock müziğinin tarihine değinildikten sonra, rock müziğin rock'n roll adıyla eğlence merkezli olmaktan çıkması ve ona muhalif bir kimlik kazandıran gelişmeler ele alınacaktır. Bu gelişmeler sonrasında, bu müzik tarzının Türkiye'deki yansımaları incelenip, rock çizgisinde özgün bir akım olarak ortaya çıkan "Anadolu Rock" hakkında kısa bilgiler verilecektir.

Bu bilgiler ışığında, Anadolu Pop'un en önemli isimlerinden biri olan Cem Karaca'nın hayatı, 1970'li yıllarda yaptığı müzik çalışmaları ve bu çalışmalar içerisinde doğrudan işçi sınıfını merkeze aldığı eserleri hakkında kısa bilgiler verilecektir. Konser için gittiği Almanya'dan yurda dönememesi, vatandaşlıktan çıkarılması, Almanya'da kaldığı süre içerisinde Türk işçilerin sesi olması, göç/göçmen/işçi çerçevesi bağlamında orada yaptığı müzikler ayrıntılı olarak incelenecektir.

Rock'n Roll Müziği

Rock'n roll terimi ile bilinen tarz, ilk olarak günümüzden yaklaşık 65 yıl önce Amerika'da ortaya çıkan bir müzik türüdür. Blues müziğinde olduğu gibi bu müzik türü de 40'lı ve 50'li yılların sonlarında siyahilerin yaptıkları bir müzik türüdür. Bununla birlikte, yapılan müzik yaşanan ırkçılığa karşı etkili olamamıştır. Siyahî müzisyenler tarafından icra edilen bu müzik türü gündelik hayatta karşılaşılan sorunları, getto yaşamını, siyahilerin dışlanmışlıklarını dile getirirken bir beyaz olan Elvis Presley ile birlikte yükseliş gösteren Rock'n Roll daha çok eğlence odaklı bir yaklaşımı benimsemiştir (Scaruffi, 2007, s.22-23). Elvis Presley'e kadar müziği siyahiler yapmış beyazlar dinlemiştir. Bu durum zamanla revize edilerek beyazların da müzik yapması ve beyazların dinlemesi sağlanmıştır. Black Rhythm ve Blues, sosyal olarak, Rock'n Roll'un kaynağını oluşturur. Rock müziğinin tarihi üç sacayağı üzerinde şekillenmiştir. Bu sacayaklarından birincisi 1955 yılında Chuck Berry'nin bildiğimiz rock'n roll'u "icat etmesi" dir. Bunu 1960'ların başında Bob Dylan, Frank Zappa, Doors ve Velvet Underground gibi isimlerin müzik alanında kitlesel bir devrimi başlatmaları izler ve bu gelişimin son sacayağını ise 1976 yılında "Punk-Rock" akımıyla şekillenen bir başka kitlesel devrim (Scaruffi, 2007, s.5) oluşturur.

12 Nisan 1954, Rock'n Roll'un doğum tarihi olarak kabul edilir. Bu tarih Elvis Presley'nin Memphis'teki ilk resmi kaydını yaptığı efsanevi bir gündür. Rock'n Roll ilk olarak, Bill Haley, Chuck Berry ve Elvis Presley'in şarkıları ile sadece BFN ve AFN gibi İngiliz ve Amerikan askeri yayınlarında çalınır ve ulusal radyo istasyonlarını ele geçirirler. Bill Haley'in aynı zamanlarda *Rock Around The Clock* adlı parçası bu alanda önemli bir dönüm noktasını oluşturur ve ona rock müzik tarihinin en çok satanlar listesindeki rekorunu kazandırır (Felsch, 2004, s.2). Rock'n roll sadece müzik değil, aynı zamanda çılgın dans ve hayata karşı kaygısız bir tavrın ifade ediliş tarzıdır. Amerika, Almanya ve başka ülkelerdeki gençler, hayatlarını şekillendiren anne babalarına karşı seslerini bu müzik türüyle yükseltirler. Gençlerin ruh hali giyim tarzına ve yeni bir heyecan verici müzik türüne uygundur. Rock'n roll'un doğuşu tüm dünyada etkili olur.

1960'lı yılların ortasında Rock'n roll tarihinde ikinci bir yeni dönem başlar. Uyuşturucu kullanımı popüler müziğin parçalarından biri haline gelir. Rock, ergenliğin müziğidir. Ergenliğin hiperaktivizmini taşır; ergen gibi sonunu veya sonrasını düşünmez. Rock müzik dinlemek ergenin itaatsizliğinin, özgürlüğünü ilan edişinin, isyanının en büyük göstergesi, büyümenin de sembolüdür. Müzik ayrıca çatışmaların da dışa vurumudur. Uyuşturucu da ergenlik çağında başlayan bir bağımlılıktır. Aile içi çatışmaların, isyanın, büyümenin bir belirtisi olarak uyuşturucu kullanımını görebiliriz. 60'lı yılların başında

Amerikan gençliği büyük bir bunalım geçirmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi de Vietnam savaşıdır. Bu yıllarda yaşanan siyasal gerginlikler, bunun toplumsal yansımaları ve sansürler gençliği bıktırmış ve bunun karşılığı protestolar olmuştur. Muhalefetin sözcülüğünü ve sistem karşıtlığını bir müzisyen olan Bob Dylan üstlenmiştir. Bob Dylan konserleri zamanla ayaklanmaya dönüşür. Dylan, muhalefetine ve sistem karşıtlığına madde kullanımını da eklemiştir (Ögel-Aksoy 4).

Anadolu Pop

Dünya genelinde 50'li ve 60'lı yıllarda Jazz ve Rock'un etkisi görülürken, İngiliz Rock grubu Beatles de en etkili rock gruplarından biridir. Ülkemizde birçok sanatçı onların ve diğer popüler olan yabancıların gözde parçalarını okuyarak taklitten öteye gidememişlerdir. Barış Manço bu durumu şöyle dillendirir: “Çıraklık dönemimde herkesin yaptığı gibi, o zamanlar kendi ürettiğimiz müzik zaten yok. Yabancılar ne söylüyorsa, üç aşağı beş yukarı biz de onu söylüyorduk. İlk çıktığında Elvis Presley ne söylüyorsa ben de onu söylüyordum” (Ok, 1994, s.249) der.

O dönemlerde genellikle yabancı melodilere Türkçe sözler yazılarak aranjmanlar yapılmıştır. Uzun bir süre aranjmanların etkisi devam etmiştir. Daha sonra sözleri Fransızca olan bir parçanın melodisi üzerine ilk defa Fecri Ebcioğlu tarafından Türkçe sözler yazılarak “Bir Varmış Bir Yokmuş” adlı parça okunmuştur (Aydemir, 2012, s.5). Bu şarkı Anadolu Pop'un ilkinin oluşturur ve bunu Erol Büyükburç ve Alpay takip eder. Bu sanatçılar ilk başlarda Anadolu türkülerini batılı saundla okurlar. Böylece müzik alanında yerelden beslenilmeye başlanır. Milli kültürle Avrupalı müziğin birleşimiyle Anadolu Rock akımı başlar. Anadolu Rock'ın ilk temsilcileri ve en önemli isimleri Barış Manço, Moğollar ve Cem Karaca'dır.

Anadolu rock'un ne zaman başladığına dair kesin bilgi olmamakla birlikte 1960'lı yıllardan itibaren ülkemizde müzikal hareketlilik canlanmaya başlamıştır. Moğollar grubu 1969 yılını, neredeyse tüm Türkiye'yi kapsayan büyük bir turneyle geçirir. Bu turne sırasında yaşadıkları onların müziğinde önemli bir değişime neden olur. Turne öncesinde İstanbul'da verdikleri konserlerde kimi türkü düzenlemeleri ve halk müziği sazlarını kullanmaları ilgi görür, fakat bu turne Moğollar'ın Anadolu'yu yakından tanımalarını sağlar, bu da onların tarzlarının daha belirginleşmesini gerçekleştirir ve Moğollar bu tarza bir isim verirler: “Anadolu Pop”. İlk zamanlar müzik türünün adı konulamamıştır. 1970'li yıllarda Moğollar grubunun gitaristi Taner Öngür, Hey dergisine bu adı seçmelerinin nedenini ve amaçlarını şöyle açıklar: “...ispatlamak istediğimiz, halk müziğimizin çok sesli bir ruha sahip olması. Ayrıca folklorumuzdaki dinamizmin pop müziğin dinamiğine yakın olması. Geri kalmış popüler müziğimizin ileri teknik ve zengin folklorumuzla birleşmesiyle bir kişilik kazanması...” (Sabah Gazetesi 23.04.2010).

Anadolu Pop 60'lı yıllarda öncelikle İstanbul gibi büyük şehirlerde söylenmeye başlamış, bu müziğe Anadolu ezgilerinin de katılmasıyla Anadolu'da da geniş kitleler tarafından kabul görerek beğenilmiştir. 1970'lere gelindiğinde artık bir tür olarak ve daha çok milli öğeleri de içererek kendini göstermeye başlar. Anadolu Pop sonraki

yıllarda olgunlaşma ve özgünleşme sürecine girmiştir. Bu müzik türünün en önde gelen sanatçılarından biri de Cem Karaca'dır.

Cem Karaca ve Hayatı

Cem Karaca 19 Mart 1949'da İstanbul'da doğar. Anadolu Pop müziğinin önde gelen yorumcularından biri olan Cem Karaca, aynı zamanda besteci ve söz yazarıdır. Annesi Ermeni kökenli tiyatro sanatçısı Irma Felekyan (Toto Karaca), babası Azeri kökenli tiyatro sanatçısı İbrahim Karaca'dır. Karaca, sanatçı bir ailede büyür ve sanatçı bir ailenin çocuğu olmanın avantajlarını değerlendirir. Müzik ve tiyatroyla iç içe büyür. Karaca'nın müzikte doğal bir yeteneği vardır ve kısa sürede başarılı olur. Annesi vesilesiyle ilk defa müzikle tanışır. Piyano notaları ve melodileri öğrenerek müziğe ilk adımını atar ve küçük yaşta piyano çalmayı öğrenir. Robert Kolejinde okur ve burada müzikal yönünü belirler. İlk olarak Rock'n Roll'u öğrendiğini ve Elvis Presley'den etkilendiğini dile getirir. Arkadaşlarını etkilemek için dünyaca ünlü yıldızların şarkılarını çalar. Bakırköy'de ilk kez sahneye çıkar ve sahne hayatı ölümüne kadar devam eder.

İlk müzik grubu *Dinamitler* ve *Jaguarlar*'dır. Bu gruplarla küçük mekânlarda az para karşılığında müzik yaparlar. Cem Karaca, müzik hayatının ilk dönemlerinde Anadolu müziğinden bîhaber olduğunu söyler. İlk grupları, *Jaguarlar* ve *Dinamitler*'le birlikte Rock'n Roll tarzı müzik yaparlar. Bu yıllarda sanatçı İlhami Gencer Cem Karaca'nın en büyük destekçisi olur. Yirmi yaşına geldiğinde ilk evliliğini gerçekleştirir. Evlendikten kısa bir süre sonra askere gider ve bir askerinin yaşadığı sazdan çok etkilenecek bir anlamda değişir. Bu değişim Anadolu müziğine ilgisini artırır. Cem Karaca, asker arkadaşının yaşadığı bağlama sayesinde bir zamanlar ilkel bulduğu müziğe kendi duygularını da katarak ve yeni bir anlam yükleyerek Anadolu Rock müziğinin öncüsü olur. 1967 yılında askerlik dönüşü Apaşlar grubuna katılır, bu grupla Hürriyet Gazetesinin düzenlediği Altın Mikrofon yarışmasında Emrah isimli parçayla ikinci olur ve yarışmanın getirdiği şevkle batı müziği ile doğu müziğini sentezleme çabasına girerek bu yönde şarkılar üretmeye başlar. *Şarkılarında sosyal ve politik konulara değinmekten çekinmez Karaca.*

1960 ve 1970'li yıllarda Türkiye'de sosyal tabakayı oluşturan ezici çoğunluk, işçilerden oluşmaktadır. Hayat pahalılığı ve ülke genelinde sermaye yetersizliği yeni atılımcıların önünü kapamıştır. İşçi sınıfı, bu gidişata göre hep işçi kalacak gibi görünmektedir. Bankalardan kredi alma zorlukları, miktar kısıtlılıkları hatta imkânsızlıkları, teşviki getirmezken tahrik de etmiştir. Bu tahriklerin neticesinde meydanlarda tıpkı 1 Mayıs 1977 olaylarına adeta davetiye çıkartılmıştır. 1977 yılına gelindiğinde, işçilerin katıldığı törende, bir günün manzarası çok acı ve kanlıdır. Dünyada işçi ve emekçiler tarafından "dayanışma ve haksızlıklarla mücadele" için düzenlenen 1 Mayıs İşçi Bayramı vesilesiyle 1977 yılında Taksim'de yapılan tören sırasında patlayan silahlarla başlayan panik, 34 kişinin ölümüne neden olmuştur (Demirtürk, 2015: s.166-167). Gençlerin siyasal olarak gruplara ayrıldığı, kardeşin kardeşe küskün olduğu, sokaklarda çatışmaların bitmediği kaos dönemi yaşanır. Ayrıca 1960'lardan sonra Rock ve pop müzisyenleri büyük siyasi partiler tarafından hevesle karşılanmış ve Türkiye'nin kimlik siyasetinde

rol almıştır (Scott, 2002, s.248).

Karaca bu dönemleri yaptığı müzikle dile getirir. Bazı eserleri şunlardır: *1 Mayıs (1978)*, *Namus Belası (1974)*, *Resimdeki Gözyaşları (1968)*, *Tamirci Çırağı (1975)*, *Çok Yorgunum (1987)*, *Dur be yeter (1988)*, *Yiyin Efendiler (1992)* *Raptiye rap rap (1997)* ve *Bindik bir alamete (1999)* gibi birçok hit şarkısı vardır.

Cem Karaca Apaşlar grubunun basgitarcısı Seyhan Karabay ile birlikte *Kardaşlar* grubunu kurar. Bu dönemde Cem Karaca Almanya'ya giderek Ferdy Klein Orkestrasıyla 4 adet 45'lik plak doldurur. Karaca'nın amacı yeni grubuna ekipman alabilmek ve maddi sıkıntı yaşamadan çalışmalar yapmaktır. Nitekim ilk 45'likleri Dadaloğlu ile büyük bir başarı elde ederler. Ancak 1972 yılında Cem Karaca ve Seyhan Karabay arasındaki tartışmalar nedeniyle Cem Karaca ile *Kardaşlar*'ın yolu ayrılır.

Oy Gülüm Oy (1971) şarkısı Cem Karaca'nın okuduğu ilk protest şarkısıdır. Bunu *Dadalogoğlu (1971)*, *Namus Belası (1974)*, *Tamirci Çırağı (1975)*, *Beni siz delirttiniz (1976)*, *Yoksulluk kader olamaz (1977)* ve *1 Mayıs (1978)* izler. *Moğollar, Kardaşlar, Apaşlar, Kurtalan Ekspres, Dervişan* politik rock'un yanı sıra progressive rock'un Türkiye ile tanışmasında önemli rol oynar. Karaca, Almanya'da *Die Kanaken* gruplarıyla unutulmaz eserlerini yaparak ezilen işçilerin sesi olur.

Karaca'nın Almanya Yılları

Karaca, Almanya'da işgücü göçünün kalıcı topluma dönüşme sürecindeki yaşanan sorunları konu edinmiş muhalif bir sestir. 1979 yılında bir konser için Almanya'ya gider ve yurda dönmez. Bu dönemde Türkiye'de büyük siyasal çalkantılar yaşanır. Ülkede bir kaos vardır. Hemen her gün adam öldürülür. Halk bir kutuplaşma dönemine girmiştir (Berrakçay, 2016, s.1). Bu sırada Türkiye'de 12 Eylül Askeri darbesi olur. Böylece sekiz yıllık gurbet hayatı başlar. 1 Mayıs şarkısından dolayı hakkında dava açılır, yurda dönmediği ve Almanya'da Türkiye aleyhine faaliyette bulunduğu gerekçesiyle vatandaşlıktan çıkartılır. Karaca Almanya'da kaldığı sürece boş durmaz, kısa sürede Almanca öğrenerek orada yaşayan Türk vatandaşlarının problemlerini yaptığı şarkılarla dile getirir. Bu dönemi kendisi şöyle anlatır: "1980 ile 83 arasında verdiğim uğraş zorluydu. 1983'te Kuzey Ren Westfalya eyalet tiyatrosundan, yabancı düşmanlığımı işleyen bir oyunun müziklerini yapma önerisini aldım. Bu bir başlangıç oldu. Oyunun başarısı, Almanya genelinde 130, Hollanda da 42 temsil, ilk uzunçalar olanağı ve konserler getirdi" (Tireli, 2016, s.43) der.

Almanya'ya geldiği zaman birinci ve ikinci kuşak Türklerin dönemidir. Bu Türkler için *Alamanya, Entegrasyon Dedikleri, Alamanya Berbadı* ve *Die Kanaken* plağındaki eserleri yapar. Cem Karaca'nın eşi İlkin Karaca, "*Çok şarkılar söyledi. Kendi derdini ve başka ülkelerdeki insanların derdini de kendi derdi gibi bildi*" (Sabah Gazetesi) der. *Canım Benim, İşte geldik Gidiyoruz, Almancular, Willkommen, Total geschlaucht, Was Sagst Du, Schnüffler, Mein Deutscher Freund, Es Kamen Menschen An, Beim Kaffe, Orient Expres, Ayshe, Meral, Semra, Aus dem Exil*, bu dönemin eserleridir. Bu parçalardan oluşan uzunçaları sözleri ve ezgileriyle birlikte Almanlarla ortak üretmiştir. Ayrıca 1983 yılında WDR için Yüksel Pazarkaya'nın eserinden uyarlanan *Unsere*

Nachbarn Die Baltas (Komşumuz Baltalar) adlı dizinin müziklerini yapar ve bu dizide annesi Toto Karaca da rol alır.

Cem Karaca'nın bir grup Alman müzisyen ve söz yazarıyla birlikte 1984'de yaptığı *Die Kanaken* albümü ise yabancı (Türk) işçilerin aşağılanması, Alman toplumundan dışlanması ve işsizlik gibi insani sorunlara dair müzikleriyle diğerlerinden ayrılmıştır. Onun bu eserindeki tarzı sosyal probleme ait sözlerle oluşmuş somut yaklaşımlara sahiptir. Bu, uyum sürecinde bireyin üzerine çöken ağırlık, toplumsallaşma sorunu, dil bariyeri, kabul edilmeme ve işsizlik gibi fikri altyapısı olan bir müziktir.

Karaca, siyasi nedenlerden dolayı Almanya'da olmasına rağmen kendisini ekonomik nedenlerden dolayı orada yaşayanlardan farklı görmez. Köln'de çıkardığı uzunçaları tematik olarak bir istisnadır. Aslında yurt ve sevdiklerine dair özlem dolu parçaları gurbet eserlerinde sıklıkla yer bulmuştur (Korkmaz, 2017, s.442). Karaca Almanya'da kaldığı süre içinde verdiği mücadeleyi şöyle dile getirir: "Onların Türk, Kürt, Çerkez, Laz, olup olmadıkları hiç umurumda değildi. Sadece T.C. pasaportu taşıyan kişilere Almanlar tarafından ikinci sınıf vatandaş muamelesi gösterilmesine karşı tavrımı koydum" (Cem Karaca, Biyografi.net) der.

Bir milletin hayatında folklor ürünleri milleti oluşturan farklı etnik grupları birbirine bağlayan bir harç vazifesi görmektedir. Doğusuyla batısıyla, Türk'ü, Kürd'ü, Laz'ı ve Çerkez'i ile milleti oluşturan ve vatandaşlık bağıyla devletine bağlı olan her etnik grup, bu kadim medeniyetin bir parçasıdır ve Türk kültür evreninin birer mensubudur (Irmak, 2017, s.210).

Karaca, Almanya'da kaldığı süre içinde bu harcı milli şuurla karan özel sanatçılardan biridir. Türkiye'nin önemli pop sanatçılarından biri olan Erol Büyükburç Karaca'nın kişiliği hakkında şunları söyler: "Gerçeği söyleyen, toplumun sözcüsü bir sanatçı idi. Verdiği mesajları daima iyilikten, doğruluktan, dürüstlükten yana oldu. Türkiye'de konuşan insan profiline en güzel örneklerinden oldu. Bugün yolundan gitmek isteyenler önce Karaca'yı doktora tezi gibi incelemeli" (Karaca, 2006, s.171) der.

Karaca da tüm gurbetçiler gibi vatan özlemi çeker. Gurbette yaşam ona çok ağır gelir. Türkiye'den gelen arkadaşlarıyla sıkça görüşür, eğlenceler düzenler fakat bu ona yeterli gelmez. Bir gün camiye gider okunan ezandan ve caminin atmosferinden etkilenerek manevi duyguları yoğunlaşır.

Kanaklar, 1984 yılında Almanya'da ortaya çıkan bir Türk Rock grubudur ve piyasada albüm yapan ilk Türk müzik grubudur. Yine "Kanakan" Cem Karaca ve arkadaş grubunun adını taşıyan tek Alman müzik albümüdür.

1979 yılında gittiği Almanya'dan 27 Haziran 1987 tarihinde yurda döner ve yeniden vatandaşlığa kabul edilir. Bu dönemde Özal'ın yardımıyla yurda dönmesi sebebiyle bazı eski arkadaşları tarafından döneklilikle suçlanır. Karaca tüm bu eleştirilere kulak asmadan yeni dünya görüşünü ortaya koyar ve bu doğrultuda eserler yapmaya başlar. Karaca'nın özellikle din konusunda değişen görüşleri çok tartışılır. Solunum ve kalp yetmezliği nedeniyle 8 Şubat 2004'te hayata veda eder.

Almanya'da Türk Müziği ve "Die Kanaken" Albümü

Almanya'ya işçi olarak giden göçmenler doğal olarak beraberlerinde kültürlerini de götürürler. Kuşkusuz, bu kültür öğelerinden biri de müziktir. İşçiler yaptıkları müzikle, söyledikleri ezgilerle hüznü, umudu, vatan özlemini ve derin acıyı anlatırlar. Lenin'in tabiriyle; "dünya ezenler ve ezilenler" olarak geçmişten günümüze var olagelmıştır. Ezilenlerin ezgilerinden doğan bu müzik hüznün müziğidir. Türk işçiler müziklerini genellikle geceleri kaldıkları Heim'ların yatakhanelerinde, hemşerileriyle buluştukları kahvehanelerde, düğünlerde, hafta sonları ise yaşadıkları ülkenin kültürüyle tek karşılaşma şansına sahip oldukları, tren istasyonlarında icra ederler. İcra edilen bu müzik türü Halk müziği formundaki geneli doğaçlamaya dayalı türkülerdir. Bu türkülerin konusu ise çoğunlukla yalnızlık, yaşam mücadelesi ve vatan sevgisidir (Güney-Pekman-Kabaş 2013, s.256).

Cem Karaca öncesinde Almanya'da Sözlü Türk Göçmen Edebiyatının köklü bir geçmişi vardır. Özellikle 1972-1995 yılları arasında çok sayıda halk ozan/sanatçının kaset ve plakları yayınlanmıştır. Özellikle 1976 yılında sayı olarak zirveye çıkmıştır. 1977'de göreceli bir düşüşten sonra, 1978'de tekrar 1974 düzeyine dönüş olmuş;1973'te işçi alımının durdurulması türkü üretimine yansıtılmış ve 1980'lerdeki politik çalkantılar da benzer etkili olmuştur. (Öztürk, 2001, s.19). 1993-1995 yılları arasında Almanya'da uygulamaya konulan yeni kararlar, işçilerin uğradıkları ırkçı saldırılarla türkülerin ve rap müziğin konularında da değişikliğe neden olmuştur.

Almanya'da kalınan sürenin uzaması yeni sektörlerin açılmasına neden olur. Özellikle müzik sektöründe Türk göçmenlere hizmet vermek için yeni kaset firmaları kurulur. *Minareci* ve *Türküola* kasetleri elden ele dolaşır. Almanya'da yaşayan sanatçıların ya da Türkiye'deki sanatçıların kasetleri Türk eksportlarında peynir ekmek gibi satılır. Bu dönemde Almanya'da müzik piyasası altın dönemini yaşar. Tüm bunların yanında vatan özlemini gidermek için Türkiye'den müzisyen sanatçılar da davet edilir, konserler düzenlenir. 1960'lardan başlayarak Almanya'ya işçi olarak giden göçmenler, Türkiye'den gelen ozanların türkülerini dinleyerek vatan hasretlerini gidermeye çalışmışlar, üzüntülerinden uzaklaşmak için kendilerine bir çıkış yolu aramışlardır. Erkan Ocaklı, Ruhi Su, Âşık Metin Türközü, Âşık Mahzuni, Neşet Ertaş, Murat Çobanoğlu, Ozan Arif, H. Hamdi Tanses, Gurbetçi Rıza Taner, Aşık Devriş, Can, Şah Turna, Nesimi Çimen, Âşık Kemterî, Nuri Erkaya, Yaşar İlkbahar, Sadık Gürbüz, Mahzun Haydar, Hasan Yılmaz, Âşık Seyfili, Âşık Muzaffer, Âşık Ramazan Ceyhanlı, Âşık Haydar Korkmaz, Âşık Hanefi Ünver, Abdullah Papur gibi ünlü sanatçılar Almanya'daki gurbetçilerin sıkıntılarını sözleri ve sazlarıyla dile getirmişlerdir; bazı türküler de anonimdir.

Almanya'yı konu alan Türküler üzerine Türk ve Alman araştırmacılarca çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda türkülerin tarihçesi, yapısı, üslubu, konusu, türleri ve imgeleri (Öztürk, 2001, s.V) üzerinde çalışılmıştır. Bu çalışmalar, Robert, Anhegger, Nevzat Gözaydın, Haydar Avcı, Ursula Reinhard, Hamdi Tanses, Otto Holzappel, Mustafa Boz ve Ali Osman Öztürk tarafından yapılmıştır. Bu konuda (bkz. Öztürk, 2001).

Diğer Türk ozanlarda olduğu gibi Karaca'nın eserlerinin içerik analizlerinde de Türk göçmen işçilerin Almanya'da yaşadıkları çeşitli travmalar belirgin unsur olarak göze çarpar. Karaca'nın *Die Kanaken* albümü, Almanya'da yaşayan Türk müzisyenlerden gitarist Fehiman Uğurdemir, bas gitarist Cengiz Öztunç, klavyelerde Sefa Pekelli ve Betin Güneş (ayrıca Güneş trombon da çalmıştır) ve davulda İsmail Tarlan'la kaydedilmiştir. Albümün kaydı Karaca'nın yaşadığı yer olan *Köln'de Studio am Dom*'da yapılmıştır. Türk müzisyenler dışında *Beim Kaffee* şarkısındaki kemani Clemente Alfredo ve *Çok Yorgunum*'daki synthesizeri ise Dick Stadtler çalmıştır.

Albümdeki şarkıların genel teması Almanya'da yaşayan hem Türk işçilerin hem de göçmenlerin karşılaştıkları problemler ve halkların kardeşliği üzerinedir. Şarkılar Alman roman ve kısa öykü yazarı Harry Bösecke tarafından 1984'te yazar Martin Burkert ile birlikte yazdığı *Ab in den Orient Express* adlı tiyatro oyunu için yazılmıştır. *Bernd* adlı bir Alman iddiaya girer, bir süre *Süleyman* adıyla Türk gibi yaşar. Alman makamlarına iş başvurusu yapar. Oyunda Bernd'in Türk olarak yaşadığı sırada başına gelen trajikomik olaylar anlatılır. Karaca, bu oyunun hem müziklerini yapmış hem de oynamıştır. Ayrıca Karaca'nın annesi Toto Karaca da bu oyunda 1986'da bir süre rol almıştır.

Oyunda sonradan *Die Kanaken* plağında da yer alacak olan (Parantez içindeki isimler bu şarkıların plakta yer aldığı şekliyle isimlerini ifade etmektedir.) *Es wurden Arbeiter gerufen (Gastarbeiter)*, *Ich bin ein Türkisches Mädchen (Ayşe, Meral, Semra)*, *Çok Yorgunum*, *Ich bin eine Deutsche Oma (Beim Kaffe)*, *Der Schnüffler-Song (Schnüffler)*, *Arbeitssuche-Song (Total Geschlaucht)*, *Schlußlied (Ab in den Orient Express)*. Oyunda oynanıp plakta yer verilmeyen iki oyun daha vardır. Plak her ne kadar *Ab in der Orient Express* oyununa dayansa da *Willkommen*, *Mein Deutscher Freund* ve *Was Sagst Du* parçaları plak için hazırlanmıştır.

Albümün tek kırkbeşliği *Beim Kaffee/Çok Yorgunum* olmuştur. Albümün tanıtımı sırasında Cem Karaca programlara kendi adıyla değil, albümün adı olan *Die Kanaken* grubu olarak çıkmıştır. *Die Kanaken* plağı sonrasında grup, Almanya, Hollanda, Danimarka, Doğu Almanya ve Norveç'te uzun süreli konserler vermiştir.

Albümden *Beim Kaffee* Yarım Porsiyon Aydınlık adıyla, *Es Kamen Menschen An* ise Almancılar adıyla Türkçeye uyarlanmıştır ve *Çok Yorgunum*'un yeni versiyonu ile birlikte 1987'de, *Merhaba Gençler ve Her Zaman Genç Kalanlar* albümüne konulmuştur. Aynı şarkıyı 2005 yılında ses sanatçısı Ferhat Göçer de yorumlamıştır. Bu albümde toplam 10 parça yer almaktadır. Biz konumuzu ilgilendiren eserlerden sadece 7'sini inceleyeceğiz. Karaca'nın bu eserleri ışığında Almanya'da göçmen işçi olgusunu ortaya koymayı amaçlamaktayız. Parçaların tercümesi kısmen tarafımızdan, bazıları da Münir Tireli'nin "Cem Karaca ve *Die Kanaken*" kitabından alınmıştır.

Total Geschlaucht/İşsizliğin Türküsü (Cem Karaca-Die Kanaken/1984)

Hey-Ich von der Arbeitsuche	Vay ben iş aramaktan,
Bin ich total geschlaucht	Gayri perişan oldum.
Egal wo ich auch hinkomm	Her nereye başvurduysam
Ich werde nicht gebraucht	Boşa çıktı, yoruldum.
Ich glaub shon selber,	Diyorum ki kendi kendime
Ich bin nichts wert	Bende iş yok herhalde.
Da ist doch was verkehrt	Ya da bir terslik var bu işte
Ich hab mich oft beworben,	En az elli kere başvurдум,
Beschtimmt schon 50 mal	Fazlası var eksigi yok
Und immer diese Antwort:	Hepsi aynı terane, elli küsur kapıdan
“Wir sprechen uns noch mal	Hele bir düşünelim makamından
Ich glaub schon selber,	Diyorum ki kendi kendime
Ich bin nichts wert	Ben de ben de iş yok herhalde.
Da ist doch was verkehrt?	Yanlış bir şeyler var
Ich krieg nur miese Stellen.	Arada bir yasak savar cinsinden
Meist nur einen Aushilfjob	Yardımcı işçi kabilinden
Für einen Tag mal Arbeit.	Bir günlük iş buldumsa buldum.
Dann wieder Ex und Hopp	Ertesi günü yeniden iş aramaya soyundum.

Konusu işsizlik ve iş arama ile ilgilidir. İş arayan yabancı işçinin gözünden yaşadıkları anlatır. İş ararken yaşanan sancılı süreç dile getirilir. Ayrıca başka bir ülkede yaşıyorsa bu daha da zor, yabancı olmak ise dezavantajdır. Karaca, Hasret adlı 45'lik plağında *Alamanya* şarkısında ifade ettiği gibi “Çok uzaktan fetva ile bilinmez Alamanya gurbetinin halleri” diyerek durumun vahametini anlatmaktadır. “*Kendi kendime hiçbir şeye değmediğime inanıyorum / yanlış giden bir şey var*” sözleriyle Alman toplumu karşısındaki açık muhalifliği sergileyerek iş yarayan bir insanın kendini değersiz hissetmesine vurgu yapar.

İş arayan yabancı artık iş aramaktan dolayı yorgun ve bitkindir. Defalarca (en az 50 defa) iş müracaatı yapmış olmasına rağmen karşılığında kapılar kendisine kapanmıştır. Bu durumda psikolojik olarak kendinde bir eksiklikler olduğunu düşünmeye başlamıştır. Kendisini değersiz görmeye başlamış, bir işe yaramadığını düşünmektedir. Bu durumu kendince kritize eder ve bir şeylerin yanlış gittiği kararına varır. Yabancıya kötü işler verilir, verilen işler de kısa sürelidir. İşten çıkarılacak biri olduğunda da ilk çıkartılan kişi yine yabancı işçidir.

Es Kamen Menschen An/İnsanlar Geldiler (Cem Karaca-Die Kanaken/1994)

Es wurden Arbeiter gerufen, İşçilerdi çağrılan,
Doch es kamen Menschen an. Ama insanlar geldiler.
Man brauchte unsere Arbeitskraft, İşgücümüzü size yarayan
Die Kraft, die was am Fließband schafft. Kol emeğimiz akar bantta akan,
Wir Menschen waren nicht interessant, Ve biz insanlar ilginç olmayan,
Darum bleiben wir euch unbekannt. Ve bilinmeyen hep öyle kalan.
Aman aman aman aman Gastarbeiter Aman aman aman aman misafir işçiler
Es wurden arbeiter gerufen, İşçiler çağrılan
Doch es kamen Menschen an. Ama insanlar geldiler.
Solange es viel arbeit gab. İş olduğunca bolcana,
Gab man die Drecksarbeit uns ab. En b.ktan işleri verdiniz bize.
Doch dann als die große Krise kam. Ve gelip çatınca beklenen işsizlik,
Sagte man wir sind schuld daran. Sorumlusu bizi ilan ettiniz,
Aman aman aman aman Gastarbeiter Aman aman aman aman misafir işçiler
Es wurden arbeiter gerufen, İşçiler çağrılan
Doch es kamen Menschen an. Ama insanlar geldiler.
Ihr wollt nicht unsere Kultur, Bizim kültürümüzü de istemiyordunuz
Nicht mit uns sein. Ihr wollt uns Ne de bizimle istediğiniz.
Nur als Fremden sehen, Böyle yabancı kalıyoruz
So bleiben wir Unbekannte, dort wie hier. Biz orada da burada da tanınmıyoruz.

Karaca bu parçasında İsviçreli yazar Max Frisch'in "*Wir riefen Arbeitskräfte, und es kamen Menschen an*" sözlerini esas alır. Bu parçada da yabancı işçilerin 70-80'li yıllardaki kötü durumu, en kötü işlerin hep göçmenlere verilmesi, bir kriz durumunda onların suçlanması ve Almanların onları tamamen yabancı olarak görmeleri ve entegrasyonu istemedikleri dile getirilir. Karaca bu parçasında Almanya'daki işçilerin hangi şartlar altında çalıştığını ve Almanlar tarafından nasıl görüldüğünü eleştirel bir dille ifade eder. İşçi olarak gelen bu insanların Alman toplumu tarafından ilginç bulunmayıp tanınmadığı ve Almanların sadece onların üretim bandındaki iş gücüne ihtiyaçları olduğu dile getirilir. Nakaratlarda da "aman aman misafir işçiler" sözleriyle durum tekrar tekrar vurgulanır. Şarkının devamında yine Alman toplumu eleştirilir. Misafir işçilere pis işlerin yaptırıldığına, çok uzun mesailerde çalıştırıldıklarına, ekonomik kriz geldiğinde ise yine yabancı işçilerin günah keçisi olarak görüldüğüne vurgu yapılır. Karaca bu parçasında Almanya'daki işçilerin en zor şartlar altında çalıştırılmalarını, pis işlerde çalıştırılmasını ve Almanlar tarafından hakir görülmesini eleştirir. Son

cümlelerde ise yine işçiler adına kültürümüzü ve bizi tanımak istemediniz, bu nedenle de bizi yabancı olarak görmek istediniz, orada olduğu gibi burada da yabancı kaldık sözleriyle şarkı biter. Almanlara eleştiri olduğu gibi “orada da” yabancı kaldık diyerek Türkiye’de “Almancı” olarak yabancı görüldüklerini, bir anlamda ötekileştirildiklerini dile getirir.

En önemli vurgulardan biri de çağrılan işçilerin yalnızca işgücü olarak çağrılmasıdır; oysa gelenlerin insan olduğuna nakaratlarla dikkat çekilir. Çünkü insan makine değil, düşünen, ihtiyaçları olan bir canlıdır. İşçi robot değil bir insandır.

Willkommen/Hoşgeldiniz (Cem Karaca – Die Kanaken /1984)

Komm Türke- trinke deutsches	Bir gel hey Türk! Alman birası iç
Dann bist du auch willkommen hier	Hoş geldin ama buralı olmanın şartı,
Mit “Prost” wird Allah abserviert	Önce şerefe deyip Allah’la vedalaş,
Und du ein Stückchen integriert	Entegrasyona başla yavaş yavaş,
Ihr stinkt nach Knoblauch-lass den weg	Sarımsak kokuyorsun bırak be!
Eßt Sauerkraft mit Schweinespeck	Domuz pastırmasıyla lahana turşusu ye
Und wer stat Kinder Dackel dressiert	Ve köpek büyüt çocuk yerine
Der ist schon fasst integriert	Böylece olusun sen de hemen hemen entegre
Die Pluderhosen stören nur	Kaldırın şu şalvarı
Trag Bein und Kopf-doch bitte pur	Baş açık, bacaklar meydanda uryan,
Politisch seid nicht integriert	Sakın ha! Politikayla da ilgilenme
Dann seid Ihr endlich integriert	Böylece tam entegre olmuş olursun
Als Müllmann mögen wir euch schon	Sizi zaten çöpçü olarak seviyoruz
Steh hinten an-gehts um den Lohn	Yap işini al paranı iş olduğu sürece, ama işsiz
Steht hinten vorn an wenn man abserviert	Kalırsa ki kalacaktın, kaldım işte,
Dann sei Ihr überintegriert	Olsan da olmasan da kurtaramaz seni entegre

Albümün dördüncü şarkısıdır. Bu şarkı ile Almanların ülkeye gelen Türklerden beklentileri ironik bir dille anlatılır. Karaca, bu şarkıda Almanya’da yaşayan Türk gurbetçilerin yaşadığı entegrasyon sorununu bir Alman’ın gözünden dile getirir. Türk, Alman toplumuna daha çok entegre olurken aslında değersizleştirilir. Türk’e şartlı olarak tam nasıl entegre olacağı anlatılır. İlk şart Alman birası içip “Prost” diyerek Allah’a veda etmesi ve entegre olma fikri karikatürize edilir. Tireli’nin deyimiyle “vülgarize edilmiş entegrasyon politikaları” eleştirilir. Göçmen inandığı tüm değerleri ve kültürel alışkanlıklarını bir yana bırakması durumunda ancak Alman toplumu tarafından kabul görecektir. Yabancıların entegre olması için tıpkı bir köle gibi davranması beklenir. Şarkının ilk sözlerinde Türk’e davet vardır. “Gel Türk Alman birası iç”, iç de “Allah’la

vedalaş” sözleriyle inanıcından taviz beklentisi vardır. Almanya’daki Türkler sarımsakla özdeşleştirilmiştir. Karaca’nın bu parçasında da buna vurgu yapılır. Alman’a göre Türk kötü koktuğu için sarımsak yememeli, buna karşılık Alman milli yiyeceklerinden olan lahana turşusu (Sauerkraut) ve domuz pastırması (Schweinespeck) yemelidir. Bu da ikinci şarttır. Çocuk yerine köpek yetiştirirse hemen hemen entegre olmuş kabul edilir. Çünkü hemen hemen her Almanın bir köpeği vardır. Köpek tıpkı çocuk gibi evin bir üyesidir. Köpek Almanlar tarafından sevilen hayvanların başında gelir. Bu durum Türklerde çok yaygın değildir. Türklerde aşırı derece çocuğa düşkünlük ve koruma hissi vardır. Alman gözüyle bu durum değişmelidir. Alman’a göre Türklerde çocuğun yerini köpek almalıdır.

Üçüncü şart ise kadınların başörtü takmaması, şalvar giymemesi, yabancıların politikayla ilgilenmemesi durumunda tamamen entegre olduğu kabul edilecektir. Böylece Alman kültürü dışındaki tüm kültürel özellikleri sistematik olarak “hâkim kültürü” karşı kültüre yaklaştırma eğilimi gerçekleşecektir.

Bu şarkıda Almanların Türk kadınlarının kapalı kıyafetler giymesine ve başörtüsü takmasına karşı oldukları anlatılır. Türk göçmen işçilere politika gibi sosyal seviyesi yüksek işler yerine çöpçülük gibi toplumun aşağı seviyede gördüğü işlerin daha uygun olduğu önyargısı eleştirilir. Son kıtada “Size normal bir Alman’a göre daha az maaş vermemize ve ilk işten çıkartılan olmanıza karşı çıkmayın ki tamamen Almanlaşabilirsiniz” sözleriyle Alman toplumunu eleştirmektedir.

Türk imgeleri olan dini duygularla alkollü içkilerden, biradan uzak durmak, sarımsak katkılı yiyecekler yemek, domuz mamulleri yememek, çok çocuklu aileler kurmak, Türk kadınlarının giydiği şalvar, kullandıkları başörtüsünden söz edilerek Türk göçmenlerden beklentiler ironik bir şekilde ele alınmıştır.

Mein Deutscher Freund/Arkadaşım Alman (Cem Karaca-Die Kanaken/1984)

Türkisch Mann, wir brauchen Dich	Türk erkeği! Bize lazımsın
Komm ins Wirtschaftswunderland	Bu ekonomik mucizeler ülkesine gel
Arbeit wartet dort auf Dich	İş orada seni bekler,
Nimm die Zukunft in die Hand	Dön köşeyi
Harte Arbeit- harte Mark	Sıkı iş-sıkı para
Türkisch Mann noch weißt Du nicht	Türk erkeği bilmiyorsun burada iş başka
Daß Du eintauscht Menschlichkeit	Burada vardiya burada bant var, akar
Gegen eine Fließbandschicht	Akar bantta insanlığın akar
Er glaubt so fest daran	Ama inanmıştı adam.
Freund ist jeder deutsche Mann	İnanmak vardı ya...

Mein Freund der Deutsche
 Türkisch Frau Du bist gewohnt
 An Hausarbeit im Heimortort
 Putzen wir hier gur entlohnt
 Hörst Du auch ein gutes Wort
 Fremd die Sprache-kein Kontakt
 Zu der Frau vom gleichen Haus
 Gastfreundschaft war zugesagt
 Und jrtzt heißt es: Türken raus!
 Sie hoffte fest darauf
 Freundin wird die deutsch Frau
 Meine Freundin die Deutsch
 Türkisches Kind und deutscher Kind
 Ihr sollt unsere Hoffnung sein
 Sa wo jetzt noch schranken sind
 Reißt, sie nieder-stampft sie ein
 Baut die Brücken zum Verstehen
 Herzen brauchen keine Sprachen
 Eine Welt wird neu erstehen
 Ganz neu erstehen
 Wenn Ihr wollt Ihr könnt es schaffen
 Türkisch frau un d Mann und Kind
 Euer Traum war dann erfüllt
 Mein deutscher Freund
 Mein deutscher Freund...

Bütün Almanların dost olduğuna
 Aaah arkadaşım Alman
 Türk kadını alışkınsın,
 Nasılsa angaryaya memlekette.
 Burada da, temizlikten iyi kazanırsın.
 Ama diyar yaban, dil yaban,
 Nerde sıcak bir selam?
 Ve ne kadar da yabancı,
 Kapı komşum Alman bayan?
 Konuk severlik bir masaldır ne de hoş,
 Şimdi neler deniyor, hepsi boş
 Ama ummuştun kadın hani ummak vardı ya
 Bütün Almanların dost olduğunu aaah!
 Arkadaşım Alman
 Türk çocuğu ve Alman çocuğu.
 Umut sizde bunca ön yargıyı yargılamaya
 Bir gün. Gönüllerinizde, gönüller dil istemez
 Dostluğu, yepyeni bir dünya kurmak için iç içe
 Verip yıkarak kötülükleri
 Ellerinizle kurun kardeşliğe giden yolu
 İşte o zaman rüyalar gerçek olur
 Adamım, kadını, evladım Türkiyeli,
 İşte o zaman rüyalar gerçek olur,
 Dostun olur Alman ooh! Arkadaşım Alman

Mein Deutscher Freund albümün giriş parçasıdır. Sözleri Beate Fischer tarafından yazılmıştır. Türkiye'den göç eden ilk kuşak göçmenlerin gözünden durumları anlatılır. İlk kıtasında babanın, ikinci kıtasında annenin gözünden kötü durumları anlatırken, üçüncü kıtada ise çocuğun gözünden umutlu bir gelecek yansıtılır.

İlk sözlerde Türk erkeğine hitap vardır. Ekonomik mucize yaşayan Almanya işgücüne ihtiyaç olduğu için Türk işçiyi davet eder. Zor iş kendisini beklemektedir. İlk gelen işçiler en zor ve en pis işlerde çalıştırılır. Buna karşılık göçmen çalışıp geleceği için yatırım yapabilecektir. "Geleceğini eline al" sözlerinden bu çıkarımı yapabiliyoruz.

Akort işlerde bant karşısında insanlığın değiştiğine vurgu yapılır. Karaca, “*Bantta akan sanki ömrüm bildim bileli*” diyerek işin zorluğunu anlatmaya çalışır. Bu işlerde çalışanlar âdete makineleştirilir. Tüm zorluklara rağmen Türk erkeği her Almanın arkadaşı olabileceğine inanır. Nakaratlarla bu iyi niyet sözleri pekiştirilir.

İkinci olarak Türk kadınına hitap edilir. Dil bilmeyen Türk kadınına reva görülen tek iş temizlik işidir. Nasıl olsa Türk kadını evinin işini kendisi yapmaktadır bu nedenle zorlanmayacaktır. Ayrıca bu iş iyi para da kazandırmaktadır. Evinde çalıştığı kadınla dil bilmediği için iletişime geçemeyeceği, yalnızca bir iki güzel laf duyabileceği dillendirilir. Dil sorununu *Alamanya* adlı parçasında şöyle dillendirir Karaca: “*İsten eve, evden işe sökülmez Alamanya milletinin dilleri*” der. Türk kadını da bir Alman kadın arkadaşının olmasını istemektedir. “Arkadaşım Alman kadını” sözleriyle bu duygular nakaratlar halinde dile getirilir. Onların bu beklentileri boşunadır. Almanlar ülkelerine gelen yabancılarla iş dışında iletişime geçmemişlerdir. Almanlar yabancılar karşı gereken ilgi ve desteği göstermemiştir. “*Konukseverlik onaylanmıştı*”, “*Oysa şimdi “Türkler dışarı!”*” diyorlar sözleriyle Alman toplumu eleştirilmektedir.

Üçüncü olarak geleceğin temsilcileri olacak Türk ve Alman çocuklarına hitap edilmiştir. Kötü olan düzene karşı çocukların birlikteliğine, anlaşarak yeni köprüler kurmalarına, bu köprüleri kurarken dile ihtiyaç olmadığına, gönüllerin dil olmadan da anlaşabileceğine vurgu yapılmaktadır. Karaca bu şarkısında evrensel bir çağrıda bulunmuştur. Yeni bir dünyanın çocuklar sayesinde kurulabileceğine ve onların bunu istemeleri halinde başarabileceklerine inanır. Böylece dünyada her şey sil baştan düzelecek insanlar arasında var olan duvarlar ortadan kalkacaktır.

Şarkının son nakarat cümleleri Türk kadınına, erkeğine ve Türk çocuğuna çağrıda bulunur. Böylece istenilen hayallerinin gerçekleşeceği mesajı verilir. “İyimser bir final ile sorunların çözümünde Türk ve Alman çocukları geleceğe dair umudun kaynağı olarak tanıtılıyor (Tireli, 2016, s.46). Arkadaşım Alman nakaratlarıyla şarkı son bulur.

Beim Kaffe/İçerken (Cem Karaca-Die Kanaken/1984)

Ich kene eine deutsche Oma
Sie lädt mich zum Kaffé ein
Und was zu erzählen hat
Das fesselt mich ungemein
Ihr Vater kam als Fremder
Aus Polen ins Revier
Er schluckte sehr viel Kohlenstaub
Und trotzdem blieb er hier
Man schipfte ihn Polacke
Und reizte ihn aufs Blut

Bir kahve içmeye davet etti,
Komşu bir Alman ninesi beni.
Öyle şeyler anlattı ki
İyice sardı beni
Babası yabancı olarak
Polonya'dan gelmiş,
Çok kömür tozu yutmuş çok
Ama yine de yerleşmiş bu yöreye.
“Polak” diye horlamışlar,
Çıkmış kanı beynine,

Der Vater hat zugeschlagen
 Der Mob geriet in Wut
 "aufhängen, aufhängen" schrie man
 "Kastriert das Polakenschwein
 Jetzt muss der starke mann ran,
 Dann packt das Polackenpack ein"
 Erst Polacken und jetzt Türken
 Fällt Euch nichts Besseres ein
 Warum braucht Ihr Untermenschen
 Mußt Ihr immer die herren sein

Tutmuş vurmuş birine,
 Bir olup üstüne saldırmışlar.
 "Asalım, asalım" çığlıkları,
 "Hadım edin şu Polak domuzunu",
 Kalabalıklar güçlüler,
 Haklılar mı ki?
 Ama defteri dürülmüş Polonyalıların
 Önce "Polaklar" şimdi "Türkler",
 Nedendir? Sürer gider horlayarak
 Yücelik mi ille de üstün olmak mı hüner?

Ab in den Orient-Express/Defolun Doğu Expressiyle (Cem Karaca-Die Kanaken/1984)

An der Maur stehen Parolen
 "Ab in den Orient Express"
 Man redet die Schuldigen herbei
 Von Zimmermännern wird epfohlen
 "Ab in den Orient Express"
 Als ob das die Lösung sei
 An der Mauer stehen Parolen
 "Ab in den Orient Express"
 Das ist der neuste Türkenwitz
 Hast du nicht leise mitgelacht?
 Hast du nicht selber mitgemacht?
 Du schweigst und andere werden laut
 An der Mauer stehen Parolen
 "Ab in den Orient Express"
 Freunde wischen weg den Haß
 Glauben nur, was selber sehen
 Wollen mit uns zusammen gehen?
 Schreiben auf ein großesses Band:
 Kommt lass uns aufhören

Duvarlarda sloganlar var
 "Haydi defolun doğu ekspresiyle!"
 Suçlu fısıltılar ve gece karanlık...
 Bıçkıcılar, hızarıcılar önermiş; çözüm diye
 "Haydi defolun doğu ekspresiyle!"
 Sanki çözüm buydu
 Duvarlarda sloganlar var.
 "Haydi defolun doğu ekspresiyle!"
 En son gırgır, Türklerle bu!
 Ve sen gülmedin mi gizlice?
 Ve sen de? Bir olmadın mı sen de?
 Davran! Bunlar uğursuz kakhahalar
 Duvarlarda sloganlar var
 "Haydi defolun doğu ekspresiyle!"
 Ama şimdi siliyor dostlar nefreti duvarlardan
 İnan kendi gözünle gördüğüne
 Yürü bizimle el ele,
 Yaz bunu büyük bir şeride
 Gel küçük de olsa başlayalım

Hass zu verbreiten

Bırakalım nefreti Körükleyip durmayı

Im kleinen schon fängt das an Bu yangım büyümesini

Bu şarkı yabancı düşmanlığını konu eder. Şarkıda doğrudan Almanların yabancı işçileri ülkelerine geri gönderme düşüncesine değinilir. Şarkı, Alman hükümetinin yabancıların “geri dönmeye hazır olma durumunu teşvik etme” tedbirleriyle ilgilidir.1980’lerden sonra Almanya’da yabancı düşmanlığı zirveye çıkmıştır. Karaca, duvarlara “*Ausländer raus*”, (Yabancılar dışarı) “*Türken raus*” (Türkler dışarı) şeklinde yazılan sloganların alegorisini kullanır. Artık ülkede yabancı işçi istenmemektedir. Alman hükümeti yabancıları ülkelere göndermek için “Yabancıları Dönüşe Özendirme Yasası” çıkarmıştır. 31 Ekim 1983 ve 30 Haziran 1984 tarihleri arasında ülkelere dönmeyi kabul eden Fas, İspanya, Yugoslavya, Türkiye, Kore, Portekiz ve Tunus uyruklu işçilere belli şartlar altında yaklaşık 10.500 DM tutarında yardım yapılacak, işçilerin her bir çocuğu için 1.500 DM ödenecektir. Ayrıca geri dönüş yasasına göre yabancı işçiler çalıştıkları süre boyunca ödedikleri emeklilik primlerini toptan geri alabileceklerdir (Abadan Unat, 2006, s.63-78). Yürürlüğe giren bu yasa ile Almanya’da Türk nüfusu %5,4 oranında düşer (Abadan Unat, 2006, s.74). Almanya’da yaşayan Türk nüfusun Alman toplumunca kabulü tartışmaları, yükselen aşırı sağcı eğilimle çetrefilli bir hal almıştır. Geri Dönüşü Teşvik Yasası’na rağmen Türkler ülkelere geri dönmezler. Bu durumun anlaşılmasından sonra Almanya’daki Türklerin uyum sağlaması için yeni politikalar uygulanmaya konur. Karaca, bu şarkısında da bu duruma destek olmak amacıyla küçük de olsa başlangıç yapılmasını ve düşmanlığın körüklenmemesini dile getirir. Alman vatandaşına ön yargılı olmamasını ve gördüklerine inanmasını tavsiye eder. Mesajlar Almanca ve Türkçe olarak verilmektedir.

“Ab in den Orient Express” adlı oyun aynı zamanda Karaca’nın da rol aldığı ve müziklerini yaptığı bir oyundur. Bu oyun; hem Karaca’nın Türkiye’den sürgün olma psikolojisinden

-biraz da mecburiyetten- çıkıp Almanya’da yaşayan Türklerle ilgili bir şeyler yapma ihtiyacının bir sonucu, hem de bu yönde yapacağı diğer işlerin habercisidir. Bu oyun ile Karaca, Almanya’da T.C. pasaportu taşıyan 1,5 milyon insanın sorunlarını anlatmaya çalıştı ve bunun için Almanca şarkılara yöneldi, Kendi deyişle talihi de ondan sonra değişti. Karaca, bu durumu için: “*Adamlar artık bana acımıyorlar, saygıyla bakıyorlardı. Yani onların zeminine sıçradım...*” (Tireli, 2016, s.419) der.

Was sagst du? /Ne Diyorsun? (Cem Karaca- Die Kanaken/1984)

Du sagst, du hast nich gegen uns

Bize karşı değilmişsin,

Weil wir doch Kollegen sind-manchmal

Çünkü biz iş arkadaşınız-bazen,

Du sagst du hast du nicht gegen uns

Bize karşı değilmişsin.

Weil du selber Knoblauch ißt- manchmal

Sarımsak yemişsin sen de.

Du sagst du hast du nicht gegen uns

Bize karşı değilmişsin

Nur, das wir zu viele sind

Ama fazla olmuşuz artık! Demen öyle.

Ich sag ich mag dich-Was sagst du?	Senden hoşlanıyorum. Sen ne diyorsun?
Du sagst das müßt ihr doch verstehen	“Anlamanız lazım” demen öyle,
Und Kinderliebe gut und schön	Çocuk sevgisi iyi ve güzeldir
Doch wenn sie unsere Schulen gehen	Bizim okullarımıza dolunca onca Türk çocuğu,
Was wird dann aus dem deutschen Kind	Ne hale gelecek bizim Alman çocuklar?
Nicht dass die Türken dümmere sind	Tabii daha aptal değil sizin Türkler
Doch kommt zuerst mal unser Kind	Ama ilk önce “ille de bizim çocuklar” demen öyle
Ich sag ich mag dich-Was sagst du?	Senden hoşlanıyorum-sen ne diyorsun?
Du sagst du hast du nicht gegen uns	Bize karşı değilmişsin demen öyle.
Ihr schuldet uns sogar dank-leider /	Teşekkür bile borçluymuşsun bize hatta
Für eure Wirtschaftswunderwelt	Şu ekonomik mucizevî yaşamamız için,
Nur ist euer wunder jetzt krank-leider	Ki şimdi tekliyor mucizeniz hasta.
Und manchen der es nicht so meint	Ve anlamak istemeyenler bunu
Macht die Angst zum Ausländerfeind	Çalıyorlar yabancı düşmanlığı borusunu
Ich sag ich mag dich- was sagst du?	Senden hoşlanıyorum- sen ne diyorsun?

Parçanın sözlerini Theo König yazmıştır. Bu şarkıda faşizm eleştirisi yapılmıştır. Her kıtasında Almanların Türklere karşı sahip oldukları değişik bakış açılarına değinilip, nakaratta ise Karaca'nın, “Ben seni sevdiğimi söylüyorum, sen ne diyorsun?” sözü tekrarlanır.

Karaca, bu şarkısında hem Almanların hem de Türklerin 1980'lerin başlarında Almanya'daki korkularına değinir. Şarkı sözleri karşılıklı soru cevap diyalogu şeklindedir. Karaca, Alman'a, sevdiğini söyleyerek ardından da “Ne diyorsun?” sorusunu sorar.

Şarkı Türk işçisinin Alman işçi arkadaşına sorusuyla başlar ve Alman arkadaşının kendilerine karşı olmadığı vurgulanır. Türklere sarımsak yememesini isteyen Alman arkadaşının da bazen sarımsak yediği hicvedilerek Almanların çelişkileri dillendirilir. Türklerin çok çocuk sahibi olmaları buna karşı Almanların korkularına yer verilir. Alman aileler Türk çocuklarının kendi çocuklarıyla birlikte olacağı için kendi çocukları adına korkarlar. Bu nedenle 80'lerde Türk öğrenciler için birleştirilmiş sınıflar açılır. Bu sınıflarda yalnız Türk çocukları öğrenim görür. Temel derslerin çoğu Türkiye'den gelen öğretmenler tarafından verilir. Dersler Türkçedir. Böylece entegrasyon ve dil öğrenme süreci uzar.

Türk işçi Alman ekonomisine katkı sağladığının bilincindedir. Bunun için de teşekkür bekler. Oysa teşekkür yerine Almanya'yı terk etmesi beklentisi vardır. Alman çok çocuklu Türk'ten korkar. İşyerlerinin yabancılar tarafından doldurulacağı, kendisinin işsiz kalacağı korkusunu yaşar. Bu korku da yabancı düşmanlığına neden olur. Nakaratlarla Türk Almanı sevdiğini söyleyerek ne düşündüğünü sorar. Karaca, bir

getto kültürünün veya “ev sahibi” olarak “öteki”nin sınırları belirlemeye meyletmış bir toplumsal tasarıma Almanya’da verdiği eserlerle karşı çıkmış bir sanatçıdır (Tireli, 2006, s.72).

Sonuç

Cem Karaca Anadolu Rock türünün ilk temsilcilerinden biridir. *Apaşlar, Jaguarlar, Kardeşlar, Moğollar, Kurtalan Ekspres, Edirdahan, Dervişan ve Kanaklar* gibi birçok grupla çalışmış, kurucu/yöneticisi olmuş, güçlü bir rock kültürünün oluşturulmasında öncülerden biri olmuştur. Kendine özgü kişilik ve karakteriyle dikkatleri üzerinde toplamış, şarkılarında içinde yaşadığı toplumun sorunlarına, sosyal ve politik konulara yer vermiş, icra ettiği eserlerle 7’den 70’e herkesin gönlünde taht kurmuştur.

O, bir rock yıldızıdır. Yaklaşık 50’ye yakın 45’lik ve LP yayınlayan Karaca’nın parçalarının çoğu sosyal içerikli sözlere sahiptir. Almanya’da *Die Kanaken* grubuyla unutulmaz eserler yaparak icra etmiştir. 1981’in Ocak ayında Almanya’dayken son albümü yüzünden ülkesinde aranır, tutuklanacağı için çok sevdiği ülkesine geri dönemez. Tüm mal varlıklarına el konulur. 200 yıl hapis cezasına çarptırılarak 1983’te Türk vatandaşlığından çıkarılır. Vatandaşlıktan çıkarıldıktan sonra ülkesine küsmez. Almanya’da yaşamı hiç de kolay olmamış çok acı çekmiş ve bu acılarını “*Çok Yorgunum*” adlı bestesinde dile getirmiştir. Ülkesine dönmek istemiş ama bazı kaygılarından dolayı dönememiştir. Bir tarafta vatan özlemi bir tarafta sevdiklerinden uzak kalması onu derinden etkilemiş anne ve evlat özlemi çekmiştir. Haksızlığa uğramıştır ve uğradığı bu haksızlığı bir türlü içine sindirememiştir. Vatan özlemini bir nebze de olsa hafifletebilmek için üç-dört defa Yunanistan’a gidip Türkiye’ye bakarak: “*Çok yorgunum, beni bekleme kaptan...*” diyerek duygularını dile getirmiş bir vatan sevdalısı sanatçıdır.

Almanya’da daha çok Nazım Hikmet’in şiirlerini seslendirmesiyle tanınan Karaca, ilk olarak 1983’ün başlarında Almanca sözlerle ve doğu-batı sentezinden oluşan bir müzikle seyirci karşısına çıkar. Tek amacı Türkiye’de olan biteni anlatmak değil, Almanya’da olup bitenleri anlatmak ve Alman-Türk ilişkilerini düzeltmeye çalışmaktır. Şarkılarında yabancı düşmanlığından, ırkçılıktan, işsizlikten, entegrasyondan, işçilerin yaşadığı tüm zorluklardan bahseder. Yazdığı şarkı sözleriyle adeta Almanlara kafa tutarcasına korkusuzca yurdunun insanların hakkını araması için yol gösterici olur.

Ülkesine döndüğünde dönemin başbakanı Özal’ın elini öptüğü iddia edilerek bir zamanlar gönül birlikteliği olan arkadaşlarınca döneklikle suçlanır. Hem Karaca hem de Özal ailesi bu iddianın gerçek olmadığını ısrarla belirtmelerine rağmen sanatçı yine de 12 Eylül bozgununa sorumlu arayan solcu arkadaşlarının günah keçisi olmaktan ve dışlanmaktan kendini kurtaramaz. Bu durumu “*Yarım Porsiyon Aydınlik*” adlı şarkısında “*Hiçbir Şey Üretmeden Sadece Eleştirirsiniz*” diyerek kırınglığını dile getirerek hicveder.

Karaca’nın şarkıları dönemin analizini yapması açısından değerlidir. 1980 sonrası dönemde müzik yapımcılarının desteğini alamadan çıkardığı albümler o yıllar büyük

ses getirmemesine karşın, yıllar içinde şarkılar halkının nezdinde değerini bulur.

Karaca, yaşadığı süre içinde hem ülkesinde ezilen işçilerin hem de Almanya'daki gurbetçilerin sesi olmuş bunu geniş kitlelere duyurmuştur. O, yaşamı boyunca önemli bir misyonu yerine getirmiştir. Onun şarkıları hâlâ sevilerek dinlenilmekte ve gelecekte de dinlenecektir. Karaca hem yazdığı hem de bestelediği şarkılarıyla kendini ölümsüz kılmayı başarmış ender sanatçılardan biridir.

Kaynakça

Abadan Unat, N. (2006). Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulusötesi Yurttaşlığa. İletişim Yayınları, İstanbul.

Aydemir, F.N. (2014). Anadolu Rock'da Protest ve Milliyetçi Söylem: Cem Karaca Örnek Olayı. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Müzik Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. İzmir.

Demirtürk, S. (2015). 1960–1980 Döneminde Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Değişimin ve Dışa Yönelişin Toplumsal Dinamikleri, 21.Yüzyılda Toplum ve Eğitim Dergisi, Cilt 4, sayı:12, s.155-182.

Felsch, C. (2004). Als Der Rock'n' Rock Deutschland Verändert, Ravensburg: Grin.

Öztürk, A. O. (2001). Alamanya Türküleri Türk Göçmen Edebiyatının Sözlü/Öncü Kolu, Kültür Bakanlığı Yayınları, I. Baskı, Ankara.

Irmak, Y. (2017). İşlevsel Halkbilimi Kuramına Göre Âşık Mahzuni Şerif'in Şiirlerinde Tespit Edilen Yeni İşlevler. Studies Of The Ottoman Domain, 7(12), s. 184-212.

Korkmaz, M.A. (2017). Almanya İşgücü Toplumunun Muhafiz Sesi Könlü Âşık Metin Türköz. Giresun Üniversitesi I.Uluslararası Dil Sanat Ve İktidar Sempozyumu Bildiri Kitabı, (s.437-449). Giresun.

Ok, A. (1994). 68 Çılgınlıkları. İstanbul: Broy.

Güney, S. Pekman, C. Kabaş, B. (2013). Sokaklardan "Club"lara: Alman-Türk Gençliğinin Müzik Serüveni. Sosyoloji Dergisi. (2), 251-271.

Tireli, M. (2016). Cem Karaca Ve Die Kanaken, Atlas Kitap, I. Baskı, Ankara.

Scaruffi, P. (2007) History of Rock Music (1951-2000), Lincoln: Universe Inc.

Stokes, M. (2002). "Türkisch Rock and Pop" in Garland Encyclopedia of World Music, Volume 6: The Middle East, edicted by Virginia Danielson, ScottMarcus and Dwinght Reynolds, Newyork: Routledge. s. 247-254

Karaca Erkan, İ. (2006). Fânî Rübâî Cem Karaca, Maviyağaç Yayıncılık: İstanbul.

İnternet Kaynakları:

Berrakçay, O. (2006). Cem Karaca'nın Protest Kimliği Üzerine Bir Çalışma. http://www.muzikegitimcileri.net/bilimsel/makale/Berrakcay_2.html, Alıntı Tarihi: 25.01.2019.

Güler, M. A. (2016). 1970'li Yıllarda Türkiye İşçi Sınıfını Cem Karaca Şarkıları ile

Okumak, <http://www.calismatoplum.org/sayi49/guler.pdf> Alıntı Tarihi: 01.02.2019.

Karaca, Cem. (1984), Die Kanaken Albümü, Dortmund: Verlag Pläne GmbH.

<https://www.last.fm/de/music/Cem+Karaca> Alıntı Tarihi: 14.11.2018.

Karaca, Cem. Biyografi.net. <http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=331>, Alıntı Tarihi: 01.02.2019.

Ögel, K., Aksoy, A. Müzik ve Uyuşturucu, [http://www.ogelk.net/Dosyadepo/uyusturucu_ve_muzik\(1\).pdf](http://www.ogelk.net/Dosyadepo/uyusturucu_ve_muzik(1).pdf) Alıntı Tarihi: 28.01.2019.

Sabah Gazetesi, http://www.sabah.com.tr/galeri/kultursanat/mogollar_grubunun_oykusu. Alıntı Tarihi: 13.12.2018.